

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 13 Year: 2010
WOMAN STUDIES (Special Issue)

ŞEMSETTİN SAMİ VE KADINLAR
SEMSETTN SAMI AND WOMEN

Şahika KARACA*

Özet

Bu makalenin ilk bölümünde, Osmanlı Devleti'nin yeni bir medeniyet dairesine girdiği Tanzimat döneminde kadın meselesine bakış açısı ve kadınlığın durumunun iyileştirilmesi için yapılan yenilikler anlatılmıştır. Makalenin ikinci bölümünde ise tüm bu anlatımların ışığında Şemsettin Sami'nin *Kadınlar* risalesi üzerinde durulmuştur. Şemsettin Sami 1296 (1879) yılında kaleme aldığı *Kadınlar* risalesi ile Tanzimat döneminde modernleşmenin simgesi haline gelen kadın meselesinde izlenmesi gereken yöntemi belirlemiştir. Ona göre kadınlığın durumunun düzeltilmesi için yapılması gereken en önemli şey kadınlara iyi bir eğitim vermektir. Eğitimli kadın iyi bir anne ve iyi bir eş olarak toplumun refahını ve ilerlemesini sağlamada önemli bir etken olacaktır. Şemsettin Sami risalesinin son bölümlerinde ise Avrupalıların kadın konusunda İslâmiyet'e yönelttikleri eleştiriler üzerinde durur.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin Sami, Kadın, Eğitim, Basın Dünyası, Siyasi Hayat, Kadınlar.

Abstract

In the first part of this essay, the innovations are mentioned about the perspective of women affairs and the improvement of women conditions in the period of stepping to the Administrative reform period of the Ottoman Empire. In the second part, the main emphasis, under the light of the narrations, is Semsettin Sami's booklet of Women. In the booklet of Women by Semsettin Sami was put down on paper in 1296 (1879), stating the methods to be followed in the modernization of women, which became the symbol of modernization in the Administrative reforms. In the view of him, the best way to be followed in order to improve the conditions of women is to educate them. The educated women will be the most effective aspect in providing the public's welfare and improvement. In the last part of the essay, Semsettin Sami has an emphasis on the critics of the Europeans made to Islam on women.

Key Words: Semsettin Sami, Women, Education, Press World, Politic Life, Women.

Kadınlar isimli risalesinin yazarı Şemsettin Sami, 1850 yılında Yanya/Fraşer'de doğmuş ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Anne ve babasını küçük yaşta kaybeden Şemsettin Sami, ailesinin Yanya'ya taşınması üzerine öğrenimine Zosimeés Rum lisesinde devam etmiştir. 1871'de İstanbul'a gelerek Matbuat Kalemi'ne giren yazar ardından birçok gazete ve dergide çeşitli görevlerle çalışmıştır.

Türk edebiyatına ve fikir hayatına 54 yıllık hayatı boyunca birçok eser kazandıran Şemsettin Sami gazetecilik, dergicilik, edebî tercüme ve telif eserler, ansiklopedi çalışmaları, lisan ve lügat gibi çok çeşitli alanlarda eserler vermiştir. Türk diline Osmanlıca denilmesine karşı çıkan yazar Türk dilinin Osmanlıdan önce de var olduğunu söylemiş ve bu anlayışla meşhur sözlüğü *Kamus-ı Türki*'yi (1902) kaleme almıştır. Türk edebiyatının başlangıcını Orta Asya'ya dayandıran Şemsettin Sami *Kutadgu Bilig* ve Orhun abidelerini ilk kez tercüme eden kişidir. Şemsettin Sami'nin roman türünde yazdığı *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* (1872), Türk edebiyatında Avrupaî tarzda yazılan ilk roman örneği olarak kabul edilmektedir.

* Erciyes Üniversitesi

1. Tanzimat ve Kadın

Şemsettin Sami *Kadınlar* risalesini Osmanlı Devletinin yönünü Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine çevirdiği bir dönemde kaleme almıştır. On dokuzuncu asrın başından itibaren etkin bir şekilde eğitim, askerlik ve sosyal hayatta kendisini hissettiren Batılılaşma temayülü, Osmanlı'da insana olan yaklaşımı da değiştirmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde eski şiirin hayal sistemini her şeyin etrafında döndüğü ve merkezinde hükümdarın yer aldığı bir saraya benzetir. (Tanpınar, 1997: 5-6) Aslında Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı da Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 tarihine kadar devletin merkezinde kutsallık izafe edilen bir padişah ve onun çevresinde yer alan kulluğunun bilincindeki tebaayla bundan farklı değildir. Batı medeniyeti dairesinde ise, özellikle 1789 Fransız İhtilali'nden sonra, insanın kişisel hak ve hürriyetleri önem kazanır. Dolayısıyla Fransız İhtilalinin ardından insan, toplum ve devlet yapısı içerisinde fert olarak değer kazanmıştır. Osmanlı Devleti de 1839'da Tanzimat Fermanı ile Batı medeniyeti dairesine girdiğini resmileştirmiş ve aynı fermanla tebaasının, kulluktan ferdiyete doğru yükselişini kabul etmiştir. Bu dönemde devlet yönetiminde değişiklikler yapılmış, bütün vatandaşların eşit olduğu kabul edilmiş ve kadınlara önemli sayılabilecek haklar verilmeye başlanmıştır. Böylece bu tarihten itibaren Osmanlı ülkesinde kadının toplumdaki yeri ve kadın-erkek eşitliği sorgulanmaya başlanmış ve kadınların lehine sayılabilecek ilk yasal düzenleme 1856 yılında kabul edilen 'Arazi Kanunu' ile gerçekleşmiştir. Bu kanunla birlikte kız çocukları erkek kardeşleri gibi babalarının malları üzerinde hak sahibi olabilmişlerdir.

1.1. Tanzimat Yıllarında Kadın Eğitimi

Tanzimat döneminde modernleşme yolunda atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti ilerleyen ilim ve teknolojiye ayak uydurmak için Mekteb-i Riyaziye, Hendese Odası, Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye, Mızıka-yı Hümayun Mektebi, Mekteb-i Ulum-ı Harbiye gibi okullar açmıştır. Fakat bu okullar kadınlara yönelik eğitim kurumları değildir. Kadınların eğitim meselesi Tanzimat döneminden itibaren önem kazanmış hatta kadın eğitimi meselesi modernleşmenin aslı unsurları arasında yer almıştır. Ömer Çaha modernleşme çabaları içerisinde kadın eğitimi meselesi hakkında şunları söyler: "Kuşkusuz idari ve hukuki reformlar kadar önemli olan bir yönü daha vardı modernleşme çabalarının. O da kadının eğitimine yönelik olan reformlardı. Osmanlı modernleşmesi bir yandan idari, askeri ve hukuki alanlarda gelişirken bir yandan da kökenleri toplum içinde olan ve yankısını da toplum içinde bulacak olan kadının eğitilmesi alanında sürdürülmüştür." (Çaha, 1996: 86) Tanzimat döneminden itibaren kadının eğitimi, modernleşmenin simgesi hâline gelmiş ve kadınlara yönelik eğitim kurumlarının açılması hız kazanmıştır. İlk kez 1842 yılında Batı'dan getirilen ebelerle Tıp Fakültesi bünyesinde kadınlara ebelik eğitimi verilmiştir. 1858'de Kız Rüştüleri yaygınlaşmaya başlamış ve 1864 yılında ilk Kız Sanat Okulu açılmıştır. 1868'de çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile 6-11 yaşları arasındaki kız çocuklarının sıbyan mekteplerine devam etmeleri zorunlu hâle getirilerek 1870 yılında yüksek öğretim kurumu sayılabilecek ilk Kız Muallim Mektebi açılmıştır.

Tanzimat döneminde modernleşmenin simgesi hâline gelen kadının eğitimi meselesinde amaç, Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadının üstlendiği rolleri iyileştirmek ve geliştirmektir. Bu dönemde kadın eğitimi konusunda iki farklı anlayış söz konusudur: Batıcılar ve gelenekçiler. "Medeniyete ulaşmanın ön şartını kadının eğitiminde ve özgürleştirilmesinde gören batıcı Tanzimat yazarları eserlerinde, kadın-erkek eşitliğini, sosyal, ekonomik ve politik fonksiyonları üzerinde durarak kadının eğitimini ön planda tutmuş, özellikle görücü usulü ile evlilik yapılmasını, çok karılılığı, cinsiyet ayırımını eleştirmiş, kadının özgürlüğünü savunmuşlardır. Eserlerinde, iyi yetişmiş, eşi ile aynı eğitimi almış kadın kahramanlara yer vermişlerdir. Bunun yanında, yapılan bu reformların kültürel kimliği tehdit ettiği kanısında olan gelenekçiler ise; daha çok kadının anne ve eş fonksiyonları üzerinde durarak, mevcut konumunun muhafaza edilmesi gerektiği, maddî ve manevî değerlerin ve ahlakın korunması için kadın-erkek ilişkilerinin şeriata uygunluğunun sağlanması fikrini benimsemişlerdir. Böylece kadın konusu, gerek batıcılar ve gerekse gelenekçiler arasında bir tartışma konusu haline gelmiştir." (Göle, 1992: 18-19) Tanzimat yıllarında modernleşmeden yana olan Batıcıların ve mevcut durumun korunmasını isteyen gelenekçilerin birleştikleri nokta öncelikle kadının iyi bir anne ve eş olmasının gerekliliğidir. "Erkek reformcular, kadınların eğitilmesini, her şeyden önce çocukların yetiştirilmesi açısından önemli buluyorlardı. Onlara göre, kadınların eğitim görmesi, ikinci olarak, sevgiye dayanan bir karı-koca ilişkisi ve huzurlu bir aile hayatı için; üçüncü olarak da, toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağı için önemliydi." (Durakbaşı, 2002: 97) Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere Tanzimat döneminden itibaren özellikle gazetelerde "*iyi anne, iyi eş*" olmak, kadınlar için gerçekleştirilmek istenen hedeflerdir. Aydınların kadını iyi bir eş ve iyi bir anne imgesinde birleştiren eğitim anlayışını telkin etmeleri daha

ziyade geleneğin ve toplumsal değerlerin göz ardı edilemeyecek kadar güçlü oluşundan kaynaklanmaktadır: “Bir yandan İslam’ın bir yandan da toplumun değerleri aydınları temkinli davranmaya zorlamaktadır. 19. yy. başından itibaren etkilendikleri medeniyet dünyasından aldıkları örneklerle eğitimsizlikle mücadele etmişler, fakat bunun sonucunda elde edilen değişimi geleneksel davranışların en kabul edilebilir devamı olacak şekilde yorumlamışlardır. Bu yumuşak değişimin yine de toplum içerisinde çok kolayca kabul edilmediği bilinmektedir. Örneğin, bu yılların sosyal tenkit ustalarından Hüseyin Rahmi ‘Kadın Erkekleşirse’ adlı eserinde toplumun bu endişesini dile getirmiş, Kadınlar Halk Fırkası’nın kuruluş çalışmaları gazetelerde büyük yankılarla yer almış ve bazı mizah dergilerinde karikatürlerin çizilmesine yol açmıştır.” (Argunşah, 2004: 231)

1.2. Tanzimat Yıllarında Kadın ve Evlilik

Bu yıllarda kadın ‘iyi anne’ sıfatıyla öncelikle nesillerin devamını sağlamakta ve çocuğuna ilk eğitimini vermektedir. Bu nedenle annenin eğitilmiş olması son derece önemlidir. Kadının iyi eş sıfatıyla bir diğer görevi, eşini mutlu etmektir. Yine bu dönemde kabul edilen genel bir görüşe göre erkeğin mutlu olabilmesi ruhî ihtiyaçlarını da karşılayabilecek kabiliyette bir eşe sahip olmasıyla mümkündür. Bu da ancak kadının kocasına yakın bir eğitim düzeyine sahip olmasına bağlıdır. Böylece eğitilmiş kadın çocuğunu iyi eğiterek toplumun geleceğine güven verecek faydalı insanlar yetiştirecek, eşinin ev içerisinde mutluluk ve huzurunu sağlayarak ev dışı hayatta verimli olmasını sağlayacaktır. Eğitimli kadın, ataerkil yapının kendisine biçtiği anne ve eş rollerini en iyi şekilde yapacağı için ev içerisinde sağlanan mutluluk evin dışına da yansıtacak dolayısıyla da toplumun mutluluğu temin edilmiş olacaktır. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere Tanzimat’ı takip eden ilk yıllarda toplumsal hayat içerisinde kadına daha önceki konumundan farklı herhangi bir rol verilmemiştir. Kadının ev içindeki anne ve eş rolü yine devam etmektedir. Fakat daha çok eğitimli kadının ev içerisindeki rollerini en iyi şekilde yaparak toplumsal hayata sağlayacağı fayda prensibi esas alınmıştır. Kısacası Tanzimat yıllarında kadının toplumsal varlığı önemsenmeye başlanmış ancak bireysel varlığı geri planda bırakılmıştır.

1.3. Tanzimat Döneminde Kadın ve Çalışma Hayatı

Kadının ev içi hayattan kamusal alana çıkışı ancak II. Meşrutiyetten sonradır. Kadınlara kamusal alanda ayrılan yer ise ebelik ve kız öğretmen okullarında öğretmenlik yapmak gibi diğer kadınlara hizmet edebileceği mesleklerle sınırlandırılmıştır. Ancak dönem içerisinde bütün modernleşme hareketlerine rağmen süren Osmanlı toplum yapısı göz önüne alındığında, kamusal hayatta kadına verilen bu dar yerin çok da yadrganmaması gerekir. Çünkü toplumun yüzlerce yılda oluşan geleneksel yapısını bir anda değiştirmek mümkün değildir. Kaldı ki geleneksel toplum yapısını değiştirmek uzun ve yoğun emek isteyen bir süreçtir. Nitekim Tanzimat’tan itibaren Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadına biçilen rollerin değişimi ve kadının kamusal alana geçişi Cumhuriyet Türkiye’sine kadar uzanmış ve günümüze kadar da gelmiştir.

Tanzimat döneminde özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki dönemde kadın faaliyetleri açısından önemli bir gelişme de kadın derneklerinin kurulmasıdır. Kadınlar bu dernekler aracılığıyla özellikle savaş yıllarında askerlere ve asker ailelerine yardım ederler. Hatta *Osmanlı Hanımları Cemiyet-i Hayriyesi*’ne mensup olan kadınlar yaralanan askerleri tedavi etmek için hastabakıcılık yaparlar. Anlaşılacağı gibi kadınların dernek faaliyetleri de kadınlığı çağrıştıran bir işlevselliktedir. Bu yıllarda faaliyete başlayan derneklerin bir kısmı ise kadınları eğitmek ve onların düşünce dünyalarını geliştirmek için çalışmışlardır.

Aynı dönemde kadınlara çalışma hakkı isteyen bir grup kadın *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*’ni kurarlar. Ülkenin savaş içerisinde bulunmasından dolayı kamusal alanda çalışma hakkı isteyen *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*’ne mensup kadınlar, daha önce kendilerine biçilen toplumsal hayata faydalı olma rolünü yine devam ettirmişlerdir. Ülkenin savaş içerisinde olması sebebiyle Türk kadınının toplumsal çıkarları kendi kimliğinin önüne geçirmesi Halide Edip’in sesinde yankısını şöyle bulacaktır: “Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir... Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlâda lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hâtır etmelidir.” (Enginün, 1978: 408)

1.4. Tanzimat Döneminde Kadın ve Siyaset

Her geçen gün ev içi hayattan çıkıp kamusal alanda hayat hakkı arayışı içerisinde giren kadınlar, Tanzimat döneminden itibaren sadece erkeklere mahsus bir alan olarak bilinen siyasete de girmeye

çalışmışlardır. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye hanımlar Osmanlı Demokrat Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faal üyeleri arasında yer alırlar. Yine sonraki yıllarda Nezihe Muhiddin, ilk siyasî kadın partisini kurmak istemiştir.

Ülkenin modernleşmesi için atlanması gereken bir eşik gibi görülen kadın eğitimi, aslında bütünüyle kadın konusu, Tanzimat'ı takip eden yıllarda önem kazanmaya başlayınca gazetelerde de bu durum tartışılmaya başlanmıştır. İlk dönemde ilgi çekici olan, ancak bu yıllardaki kadının eğitim seviyesi düşünüldüğünde anlaşılabilirlik kazanan durum, erkeklerin kadınların hakları konusunda fikir beyan etmeleridir. Denilebilir ki kadın sorunu ile ilgili ilk uyanış erkeklerde olmuştur.

Kadınla ilgili ilk ciddi tartışmalar Namık Kemal'in, *Tasvir-i Efkâr*'da yayımladığı "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" ve "Aile" makaleleriyle başlar. Kadınların aktif yayın faaliyeti içerisinde girmeleri ise ancak II. Meşrutiyet'ten itibaren. Serpil Çakır kadınların kendilerini anlatabilecekleri etkin yöntemin basın olduğunu şöyle ifade eder: "Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtılmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı kadınların çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli işlev görmüştür." (Çakır, 1996: 22-23) Kadınlar, modernleşme eğiliminin hız kazandığı Tanzimat döneminden itibaren basın hayatının da etkinleşmesiyle toplumun geneline yayılmış olan değişim sürecine ayak uydurmuş ve ataerkil yapının yüzyıllardır kendilerine uygun gördüğü rolleri sorgulamaya başlamışlardır. Meşrutiyet'ten sonra ise kadınlar kamusal alanda kendilerine ayrılan sınırlı alana yönelik eleştirilerde bulunmaya başlamışlardır. "(...) 1908 Meşrutiyeti sonrasında kadın, eğitim yoluyla edinebileceği bilgiyi almış olarak karşımıza çıkar. Şimdi sıra bu bilginin hayata geçirilmesi ve kullanılmasındadır. Çünkü, eğitimin teşvik edilmesi sayesinde gerek açılan devlet okulları, gerekse evlerde özel hocalardan alınan derslerle önemli bir noktaya gelmiştir. Bundan sonra gelişmiş bir kafa yapısına sahip kadının kendisine konulan sınırları zorlamaya başladığı görülecektir. Tanzimat yıllarından devralınan eğitim hakkının genişletilmesi ve örneğin üniversite eğitimi ile evlilik meseleleri başlıklarına ilâve olarak ev dışında çalışma hakkı ile kadın-erkek eşitliğinin sağlanması konuları gündeme gelir. Bunlar daha ciddi istemlerdir ve programlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Özellikle de son iki madde, kadınların basın ve derneklerin desteğini alarak kendi hakları için bizzat kendilerinin çalışmasını getirmiştir." (Argunşah, 2004: 225) Artık gelişmiş bir kafa yapısına sahip olan kadınlar gerek ataerkil toplum yapısı içerisindeki rollerini gerekse kamusal alanda kendilerine ayrılan sınırlı alana yönelik eleştirilerini en rahat şekilde çeşitli yayın organlarında dile getirmeye başlamışlardır. Gazete, bir yandan kadınların düşünce dünyasını zenginleştirirken bir yandan da kadınlık bilincinin oluşumuna doğru onları bir süreç içerisinde sokmuştur.

2. Kadınlar Risalesi

1908 Meşrutiyeti sonrasında daha açık bir görünüm kazanan kadının sosyal hayata katılımı, Tanzimat aydınlarının çalışmalarına çok şey borçludur. Bu çalışmaların en bütüncül örneklerinden birisi *Kadınlar* risalesidir.

1879 yılında Şemsettin Sami tarafından kaleme alınan risale rakam ile başlıklandırılmış 33 bölümden oluşmaktadır. Yazar, *Kadınlar* risalesinin ilk bölümünde böyle bir eseri kaleme almasının nedenlerini şöyle açıklar: "Kadınlar küre-i arz ahalisinin nisfı buldukları münasebetle, haddizatlarında olan ehemmiyetten maada, erkekleri yetiştiren, yani cemiyet-i beşeriyeyi terbiye ve teşkil eden de yine kadınlar olduğundan, ehemmiyetleri pek çok olmak iktiza eder." (Şemsettin Sami, 1879: 3-4) Şemsettin Sami kadınların toplumun oluşmasındaki rollerini bu sözleriyle vurgularken Osmanlı Devletinin çağdaşlaşmasını kadınların durumunun iyileştirilmesine bağlar. Böylesine önemli bir konuya gereken hassasiyetin gösterilmemesi onun *Kadınlar* isimli risaleyi yazmasına neden olmuştur.

Yazar, risalesinin ikinci bölümünde kadınlığın durumu ve kadın cinsiyeti ile erkek cinsiyetinin eşit ve farklı olan yönlerini irdelemiştir. "Kadınların mahiyet ve ehemmiyeti pek güç anlaşılabilir ve kendilerine hiçbir vakit iktiza ettiği surette muamele olunmamıştır, desek, mübalâğa etmiş olmayız. Kadına hiçbir vakit bir nazar-ı hakikî ile yani dışı bir insan nazarıyla bakılmamıştır; kadın kâh erkeklerin esiri, malı, mülkü ve kâh onların oyuncağı, eğlencesi, ziyneti addoluna gelmiştir. Kadın hakkında ümem-i kadime ve cedidenin birtakımı ifrat ve bir takımı tefrit yolunu tutmuşlardır." (Şemsettin Sami, 1879: 4) Yazara göre kadın insan olması nedeniyle erkeğe eşittir, fakat yaratılışı ve doğası gereği erkekten zayıftır. Şemsettin Sami bu düşüncelerini risalesinde şöyle anlatır: "Kadın erkekten daha zayıf, daha nâzik, sabır

ve tahammülü daha az, rikkat ve teessürü daha ziyade, akıl ve zekâveti, erkeğinki kadar vâsi ve kuvvetli değilse de, ondan daha keskin ve daha seri bir insandır. İşte, bu ve bu gibi sâir farklardan dolayı erkeklerle kadınların hukuk ve vezâîfi bazı noktalarda ayrılmış ise de, diğer noktalarda kadınların erkeklerin hukuk ve vezâifinden ayrılmaması, ve ne erkeklerin nail oldukları hukuktan mahrum, ne de onların vezâifinden müstesna tutulmaması iktiza eder.” (Şemsettin Sami, 1879: 5-6) Şemsettin Sami, kadınların erkeklerden eksik yönleri olduğunu söylemesine rağmen yine de kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasını istemektedir. Çünkü kadın toplumun ve toplumu oluşturan ailenin temelini oluşturmaktadır.

Kadının yumuşak doğası ile erkeğin sert doğasını yumuşattığını ve böylece uygarlığın devamını tesis ettiğini söyleyen Şemsettin Sami, kadınların toplum ahlâkını korudukları gibi bozuk ahlâklı olanlarının da toplumun ahlâkını bozabileceğini belirtmiştir. “Kadınların kendilerine mahsus birçok kusurları varsa da, bu kusurlarının ekserisi hissiyatlarının kuvvetinden geldiğinden kendilerinin bi-haseb-il-tabîe erkeklerden dûn oldukları iddia olunamaz. Kadınlar ziyade sevdiklerinden, ziyade kıskanırlar, ve ziyade kıskandıkları için, çok defa pek merhametsiz görünürler; kadınlar cüz’î bir şeyden müteessir olup ağladıkları gibi en adî bir sözden dolayı da, kendilerini kaybedip, yaptıklarını şaşırarak derecede hiddet ederler. Bir kadın hüsn-i ahlâkın bir numune-i müşahhası olup, bir cemiyetin ahlâk-ı hamîdesini vikaye etmeye muktedir olduğu gibi, bir kadının fesad-ı ahlâk ve sefahatı da bir cemaatin ahlâkını ifsada muktedirdir.” (Şemsettin Sami, 1879: 6-7)

2.1. Kadın Eğitimi

Şemsettin Sami yazısının üçüncü ve dördüncü bölümlerinde kadınların eğitimi üzerinde durmuştur. Yazar, öncelikle kadın eğitimine erkek eğitiminden daha farklı bir yaklaşım içerisinde olanları eleştirmiştir. Devrin genel yapısı içerisinde kadınlara erkek hâlâ eşit haklara sahip görülmemektedir. Hatta kadın klasik bir anlayışla şeytanî özellikleri bünyesinde barındıran bir varlık olarak düşünülmektedir. Şemsettin Sami iyiliğin kadınların esas vazifesi olarak kabul edildiğini, ancak kadının iyilikleri göz önüne alınmadan sadece kötülükleri yönüyle bir değerlendirmeye tabi tutulduğunu ifade eder. Erkekler ise böyle bir yargılanmadan tamamıyla uzaktırlar: “Bir adamın bir kabahatini görüp de, o kabahatin neden neşet ettiğini, ve o adamın o kabahati işlemeye neden mecbur olduğunu sorup anlamaksızın, o adamın aleyhine kalkışmak büyük bir haksızlıktır. Nevi beşerin eskiden beri tarihi gözden geçirilse, kadınlar tarafından uyandırılmış bir takım fesatlar görünür; fakat onların yanında erkekler tarafından işlenmiş nice zulümler, nice gadirler, nice vahşiyane hareketlere tesadüf olunur. Erkeklerin hep bu kabahatlerini görmeyip de, dünya yaratılalıdan beri birkaç kadının vaki olan fesatlarıyla alelumum kadınları itham etmek insafın haricindedir.” (Şemsettin Sami, 1879: 7-8) Şemsettin Sami, kadınların eğitimsizlikleri nedeniyle kusurlarının kabul edilebilirliğini de öne sürer. Yazar, kadının akıl ve kavrayış gücünün erkeğinki kadar fazla değilse de ondan daha keskin ve hızlı olduğunu belirterek şöyle söylemiştir: “Kadınlar ilim ve terbiyeden bibehre oldukları halde, mücerret zekâvet-i tabîyyeleri sayesinde ki kendileri kadar câhil ve terbiyesiz erkeklerden pek çok farkları vardır. Kadınlar bu kabiliyet ve istidatlarıyla, erkekler kadar ilim ve terbiye göreydiler, hiç şüphe yok ki erkeklerden ziyade ilim ve terbiyeye destres olabileceklerdi.” (Şemsettin Sami, 1879: 9) Yazar dönemin yaygın bir görüşü olan kadınların eğitim almasının zararlı olduğunu düşüncesine ise risalesinde şöyle karşılık verir: “Kadınların talim ve terbiyesini muzır addeden adamların bugün bile kesret üzere bulunduğu maatteessüf görülüyor. Bunların iddiasınca ilim kadınların şer ve fesat ve kabahatlerini artırmaya alet olabirmiş! Câhil bir erkek bir kabahat işlediği vakit, o kabahati cehline hamlederiz, ve âlim adamlardan öyle harekât memûl etmeyiz. Bu kaideyi kadınlar hakkında niçin istimal etmeyelim? Kadınların kabahatlerini niçin cehillerine hamletmiyoruz, ve niçin ilim ve terbiye gördüklerinde, böyle kabahatler etmeyeceklerine itimadımız yoktur da, bunun aksini iltizam ederek, erkeklerde bâis-i kemal olan ilim ve terbiyenin kadınların kabahatlerini artıracığı fikrinde bulunuyoruz?” (Şemsettin Sami, 1879: 9-10) Yazar, kadın eğitimine erkek eğitiminden daha farklı bir yaklaşım içerisinde olanları eleştirir ve eğitimin erkekler kadar kadınların da kusurlarını kapatarak karakterlerini tamamlayıcı olacağına inanır. Ona göre cehalet her iki cins için de eğitimsizlikten kaynaklanmaktadır. Şemsettin Sami, Tanzimat döneminin genel temayülüne de uygun olarak kadınların eğitilmesinin aile oluştururken iyi eş ve iyi anne olmadaki önemi üzerinde de durmuştur.

2.1.1. Kadın ve Aile

Şemsettin Sami *Kadınlar* risalesinin beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerinde kadının aile oluşturmadaki işlevi üzerinde durur. Kadın, toplumun en küçük yapıtaşı olma özelliğine sahip olan ailenin oluşmasında önemlidir: “Erkekleri ne muhabbet ne karabet ne ihtiyaç hiçbir şey bir yere cemedip, bir aile teşkil edemez; erkekleri bir aileye cmeden, aileler teşkil eyleyen kadınlardır. Her ailenin rûknü

makamında bir kadını bulunmak şarttır; o kadın ailenin merkezidir; ailenin sair azası ise onun etrafında – seyyârâtın güneşin etrafında buldukları hâlde müşabih- bir hâlde bulunurlar. Seyyârât nasıl güneşe tâbi ise, ve nasıl güneşin ziyasıyla tenvîr olunursa, bir aile azası da o ailenin rüknü olan kadına öyle tâbi, ve onun şefkat ve muhabbeti tesiriyle kaim bulunurlar.” (Şemsettin Sami, 1879: 19-20) Ailenin temel direğinin kadın olduğunu belirten yazar; ailenin merkezine koyduğu kadını güneşe, güneşin çevresinde dönen gezegenleri ise ailenin diğer fertlerine benzetir. Şemsettin Sami daha da ileri giderek “*Aile demek kadın demektir*” der ve insan topluluklarının mutluluğunun ailenin mutluluğuna bunun da kadınların eğitilmesine bağlı olduğunu belirtir. Hatta toplumun saadeti için gerekli olan kadının eğitiminin uygulanması ve ilerleme için de şart olduğunu düşünür.

2.1.2. İyi Eş

Şemsettin Sami'nin kadınların eğitimi meselesinde üzerinde durduğu bir diğer mesele ise iyi eş olma vazifesidir. “Cemiyet-i beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine mütevakıftır; o hâlde temeddün ve terakkinin birinci dersi kadınların terbiyesi olmak iktiza eder. Terakki ve medeniyetin illet-i gaiyesi insanların rahat ve sühuletle ve mesut ve bahtiyar olarak yaşayabilmesinden ibarettir; hâlbuki bir adam ne kadar âlim, ne kadar zengin, ne kadar muteber farz olursa, cahile ve terbiyesiz bir zevcesi olduğu hâlde, mesut olabilir mi? Aradığı saadeti, ailesi içinde bulamazsa, ailesi haricinde bulabilmesi mümkün müdür?” (Şemsettin Sami, 1879: 21) Tanzimat döneminde modern eğitim anlayışıyla yetişen ve zihnen aydınlanmış erkekler geleneksel yapının dışına çıkarak hayatlarında kendilerini anlayabilecek kadını istemişlerdir. Bunun için de kadının erkeğine yakın bir eğitim seviyesine ulaşması Tanzimat dönemi aydınlarının başlıca sorunlarından olmuştur. Şemsettin Sami de risalesinin bütününe bakıldığında çoğunlukla kadının eğitimi meselesi üzerinde durmuştur. Yazara göre kadının eğitilmiş olması erkeğin ve dolayısıyla da ailenin mutluluğunu temin edecek ailenin mutluluğu ise tüm toplumun mutluluğunu ikame edecektir. Tanzimat döneminden itibaren toplumun modern bir yapıya kavuşturularak hedeflenenlerin gerçekleştirilebilmesi için kadının eğitimi bir gereklilik olarak görülmüştür. Çünkü modernleşmenin başarılı olabilmesi için kadının değişimi gereklidir. Bu da ancak kadının eğitilmesiyle gerçekleşebilecektir. Kadının eğitilmesinde öncelik ise iyi eş olmasıdır. Devir içerisinde kadından iyi eş rolüyle geleneksel yapıdan uzaklaşmadan modern toplum yapısını dönüştürücü bir işleve sahip olması beklenir. Şemsettin Sami de iyi eşten beklentilerini çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan makalelerinde dile getirir. *Aile* mecmuasında yer alan “Ev İdaresi” isimli makalesinde kadının ataerkil toplum yapısındaki ev içi rollerinin sınırlarını belirginleştirmiştir. “Kadın, her ne kadar büyük ve zengin olursa yine gözleri mutfaktan, kilerden, eli iğneden, makastan ayrılmamalı; kitap da okumalı, defteri de elden bırakmamalı; evin, elbisenin, çamaşırın, yemeğin, elhasıl evde mevcut veya hasıl olan her şeyin temizliği, kadının mukaddes bir vazifesidir; cüzi bir yırtıklık, cüzi bir leke kadın için bir lekedir.” (Şemsettin Sami, 1880: 9) Şemsettin Sami, kadının toplum içerisindeki konumu ne olursa olsun ev içerisindeki sorumluluklarının değişime uğramadan devam etmesinden yanadır. Aynı zamanda kadın eğitilmiş de olmalıdır. Şemsettin Sami'nin kadına toplum ve aile içerisinde öngördüğü mevki, toplumun ilerlemesi için kadının eğitilmesinin şart olduğunu düşünen dönemin feminizm anlayışıyla örtüşür. Şemsettin Sami'nin kadının eğitiminin işlevi ve ev içerisindeki geleneksel rollerinin devamını istemesi aslında kadının aile ve toplum içerisindeki konumunu erkek merkezli yapısından fazla uzaklaştırmadan bir düzenlemeye tabi tutmak istediğini gösteriyor. Ancak Şemsettin Sami'nin de içinde olduğu Tanzimat döneminin aydın erkekleri kadının eğitiminin sadece iyi eş ya da iyi anne rolüyle sınırlı kalmayacağını fark etmemişlerdir. Sonrasında bu ılımlı feminizm, yerini kadına kamusal alanda iş imkânının sağlanması, siyasi hayata aktif olarak katılma hakkı gibi geleneksel kadınlıkla ilgili rollerin ötesinde bir takım isteklerde bulunmalarını hazırlayacak daha radikal bir feminizme yerini bırakacaktır.

2.1.3. İyi Anne

Şemsettin Sami'nin kadınların eğitiminin önemi konusunda vurguladığı diğer iki sebep ise şöyledir: “Kadınların terbiyesine şimdiye kadar gösterdiğimiz ihtiyaç erkeklerin ancak terbiyeli kadınların muşerretiyle mesut ve bahtiyar yaşayabileceğinden ibarettir. Kadınların terbiyesinin ehemmiyetini meydana koyacak daha iki sebep vardır: Biri kadınların küre-i arz ahalisinin nısfı buldukları münasebetle, bunların terbiyesiyle nevi beşerin yarısının terbiye olunacağı; ve diğeri kadınların âdeta insan fabrikası hükmünde olmasıyla, ve insanlar onlar tarafından dünyaya getirilip, onlar tarafından terbiye olundukları münasebetle, kadınların terbiyesi evlâtlarına geçeceğinden, kadınların terbiye olunmasıyla, istikbal için bütün nevi beşerin terbiye edilmiş olacağı maddesidir.” (Şemsettin Sami, 1879: 22) Şemsettin Sami bu vesileyle aslında tüm toplumun eğitiminin sağlanacağına dikkatleri çeker. Yazar, yeryüzünde tüm erkeklerin eğitilmiş olmadığını hatta erkeklerin de genellikle kadınlar kadar cahil olduğunu belirterek öncelikle kadının eğitime neden ihtiyaç duyulduğu sorusunu sorar ve cevabını yine

kendisi verir: “Bir erkeğin aldığı terbiye ve öğrendiği ilim ve hüner yalnız kendi nefsinde kalır, hâlbuki kadın ilim ve terbiyesinden evladını, ve belki hizmetçilerine varıncaya kadar bütün ev halkını, bütün aileyi müstefit ve hissedâr eder.” (Şemsettin Sami, 1879: 34)

Şemsettin Sami eğitimli kadının evinin içindeki herkese faydalı olacağına değindikten sonra kadının annelik sıfatı üzerinde de durur. Dünyaya annesinin kucağında gözünü açan çocuk okul çağına kadar annesinden hiç ayrılmaz. Çocuk bu yaşlarda annesinin her hareketini taklit eder ve ömrü boyunca sahip olacağı ahlâkı annesinden alır: “Kadın terbiyeli ve âlime olursa, çocuğuna terbiyeyi sütüyle beraber verir; o çocuk validesinin terbiyesi içinde büyür; bedeni teneffüs ettiği temiz hava ile ve içtiği mugaddi sütle beslendiği gibi, zihin ve kalbi de validesinin terbiyesiyle beslenir. Böyle bir validenin oğlu olmak bahtiyarlığına nail olan çocuk sekiz yaşını buldukta, aldığı güzel terbiye kendisinde öyle yerleşmiş bulunur ki sonradan o terbiyeyi kaybetmesi mümkün olamaz.” (Şemsettin Sami, 1879: 37) Çocuğun karakter gelişiminde genetik faktörlerin yanı sıra ailenin de etkisi büyüktür. Çünkü yedi yaşına kadar çocuğun duygu ve davranışları aile içerisinde şekillenir. Aile içerisinde çocuğun terbiyesinden birinci derecede sorumlu olan annelerinse bu konuda çok önemli bir işlevi vardır. Çocuk annesinden aldığı eğitimle okul çağına kadar karakter gelişiminin büyük bir kısmı tamamlanmış olur. Ancak çocuğun karakter gelişiminin tamamlanması ergenlik çağına kadar devam eden bir süreçtir. Şemsettin Sami de bu sebeple sekiz yaşına kadar annesi tarafından eğitilen çocuğun okula başladığında ilkokul öğretmeninin de kadın olmasının faydalı olacağını belirtir: “Cenâb-ı Hallâk çocuk büyütüp terbiye etmek hassasını kadınlara vermiş olduğundan, çocuk, validesinin aguş-u şefkatinde iken, aldığı iptidâî ve esasî terbiyeden sonra, bir mektebe girmek mecburiyetinde bulunduğu vakit, o mektepte kendisini terbiye ve talim ve tedris edecek muallimin bile kadın olması terbiyenin teshil ve tesriine medar olur.

İnsan zihninin açılmasına, kalbinin temiz ve yumuşak tutulmasına, ahlak ve etvarının düzeltilmesine medar olacak derslere muhtaç oldukça, kadınların yed-i terbiyesinde bulunmalıdır; kendini anlayıp, idare edebilecek bir hâle geldikten sonra, fûnûnu ve ciddî ilimleri erkek muallimlerden öğrenebilir.” (Şemsettin Sami, 1879: 43-44) Görüldüğü üzere Şemsettin Sami çocuğun ilmî gelişiminde erkeklerin etkin olmasını ister. Bu da kadınların erkekler kadar zeki ve bilgili olmadığına inanmasından kaynaklanmaktadır. Onun içindir ki Şemsettin Sami'nin eğitim konusunda kadından beklentileri de yine şefkat ve çocuk bakımı gibi kadınca katkılardır. Çocuğun ilk eğitiminin kadın öğretmenler tarafından verilmesini önermesi kadınların anne olmaları sıfatıyla ilişkilidir. Kadın öğretmen aynı zamanda annelik sıfatını taşıdığı için annesinin kucağından henüz ayrılmış olan çocuğun dilinden anlayabilecektir. Kadınların doğaları gereği çocuk büyütüp terbiye edebilecek özelliklere sahip olduğunu belirten Şemsettin Sami, bu görevin erkeklere verilmesinin hiç de iyi sonuçları getirmeyeceğini söyler. Eğitimli çocuklar yetiştirmek için öncelikle kadınların eğitilmesinin gereği üzerinde duran yazar on beşinci bölümde yine çocuk eğitiminde kadınların rolüne değinir ve şöyle bir örnek verir: “Erkeklere verilen terbiye yalnız kendi şahıslarında kalıp, kendilerinin fevt olmasıyla beraber, mahvolur; kadınlara verilen terbiye ise evlât ve ahfâdına sirayet eder. Erkeklere terbiye vermek gölge verecek bir ağaç dikmek ise, kadınlara terbiye vermek hem gölge hem yemiş verecek bir ağaç dikmektir. Gölge kendi terbiyesinden cemiyet-i beşeriyeye taalluk edecek iyilik, ve yetiştireceği yemiş terbiyeli çocuklardır.

Kadınları terbiye etmeksizin, yalnız erkekleri terbiye etmeye çalışan bir ümmet -kumun üzerinde temelsiz bir köprü kuran ve yağmur yağdıkça o köprüünün yıkıldığını görüp yeniden tesis etmeye mecbur olan- bir adama benzer. Bir cemaatin terbiyesinin esasî kadınların terbiyesidir.” (Şemsettin Sami, 1879: 46-47) diyerek kadının çocuk eğitimindeki önemini bir kere daha pekiştirir.

2.2. Kadın ve Çalışma

Şemsettin Sami, toplumun yarısını kadınlar oluşturduğu halde erkekler kadınların eğitimini gereksiz ve zararlı gördükleri için; kadınların zekâlarını ve yeteneklerini dantel işlemek gibi lüzumsuz işlerde kullandıklarını belirterek şöyle söyler: “Kadınların çocuk büyütme ve ev idaresine bakmak gibi vezaif-i mahsusaları varsa da, her kadının her vakit bakacak çocukları olmadığından ve ev idaresi de bir ailede bulunan kadınların hepsini meşgul edemeyeceğinden, ve çocuk büyütme ve ev idare etmekte olan kadınlar da, aklî ve fikrî bir iş görmek için, vakit bulabileceklerinden, her biri bir, ve belki birkaç işle meşgul olan- erkekler kuvve-i fikriyeleriyle insaniyete hizmet ettikleri gibi, kadınlar da o hizmeti pekâla edebilirler.(...)” (Şemsettin Sami, 1879: 25) Yazar ev idaresi ve çocuk büyütme kadının aslî işleri arasında görür. Ancak bu işler kadının insanlığa fikrî hizmetini engellemez. Şemsettin Sami öncelikle kadının topluma fikrî hizmeti üzerinde durduktan sonra maddî anlamda da hizmet edebileceğini belirtir. “Kadınların göremeyecekleri bir iş var ise, o da çift sürmek, toprağı kazmak, odun kesmek, arkalarına yük yüklenmek gibi hidemât-ı şakkadır, hâlbuki köylerde biçare fukara karılarının bu hidemât-ı şakkayı

gördüklerini görüyoruz. Bu ise kadının alıştığı halde, her işi görebileceğine delâlet ediyorsa da, biz bu nâzik cinsin her işte istihdamını tecviz edenlerden olmayıp -nezâket ve letâfetlerine hâlel getirmeyecek, cisimlerini zahmet ve meşakkate ilka etmeyecek ve kendilerinin zaten hasbe'l tabîiye mail buldukları- işlere alıştırılması lüzûmunu iltizam ediyoruz.” (Şemsettin Sami, 1879: 30-31) Yazar, kadınların her işi yapabileceğine inansa da kadınların tabiatlarına uygun işlerde çalışmasını tavsiye eder. Bundan da anlaşılacağı üzere kadının fizikî güç gerektiren işlerde çalışması taraftarı değildir. Hatta kadının ev içi işlerinin kamusal hayatta devamı sayılabilecek terziilik, hekimlik, eczacılık ve tezgâhtarlık gibi işleri yapabileceğini söyler. Görüldüğü üzere yazar kadının kamusal alana açılımını önerir ancak kadın kamusal alanda yine kadınca işlerle uğraşmalıdır.

Şemsettin Sami kadınların çalışmasını toplumun ekonomik ilerlemesi ve kadının başına bir felaket geldiğinde ayakta durabilmesi için de gerekli görür. “İşte, küre-i arzın üzerinde -bire iş görmek için yaratılmış- bu kadar insanlar mücerret ‘kadın terzi olur mu, kadın tüccar olur mu, kadın tabip olur mu?’ gibi delilsiz ispatsız bir takım âdât ve itikadât-ı batıldan dolayı, işsiz duruyorlar! Bir taraftan cemiyet-i beşeriye bu efradının edebileceği hidemâttan mahrum kalıyor ve zaten masrafları erkekler masrafının iki katı nispetinde olan kadınların idaresi bâr-ı girâmı erkeklerin üzerine düşer ve kocaları fevt olup dul kalan kadınlar küçük çocuklarıyla beraber aç ve sefil kalıyorlar.” (Şemsettin Sami, 1879: 31-32) Toplumun yarısını oluşturan kadınların çalışmaması erkeklerin yükünü iki hatta üç katına çıkarmaktadır. Bunun için de Şemsettin Sami kadınlara sadece okuma-yazma değil çalışabilecekleri bir iş için de eğitim verilmesi taraftarıdır. Böylece toplumun diğer yarısı da hem zihni hem de fizikî olarak verimli hale getirilecektir. Ayrıca kadının çalışması beraberinde ona gerekli durumlarda kendi ayakları üzerinde durma, hayatını sürdürme kuvvetini de verecektir.

3. Kadın Hakları

Şemsettin Sami, *Kadınlar* risalesinin on altıncı bölümünde kadın haklarından ve çeşitli milletlerin kadınlara nasıl davrandıklarından bahseder. Erkeklerin fiziksel üstünlükleri nedeniyle kadınların birçok haksızlığa uğramış olduğunu belirten yazar; kadının çeşitli kavimlerde erkeğin mülkü gibi görüldüğünü, bazı kavimlerin kadını ruhsuz addederek hayvan ve bitki düzeyine indirdiğini hatta kadınları hayvan gibi alıp sattıklarını söyler.

Kadınlar risalesinin on yedinci bölümünde dünyada ailelerin ve dolayısıyla da toplumların teşekkül edebilmesi için kadın ile erkek arasında eşitlik ilkesinin sağlanması gereği üzerinde durulur: “Kadın erkek gibi bir insan olup, âlemde aile ve cemiyet teşkil olunmak için, erkeklerin kadınlarla iştirak ve muvaneset üzere yaşamaları zarurî olduğundan, erkeklerle kadınlar beyninde müsavaat bulunmak iktiza eder.

Şu kadar var ki, kadın ailenin dahilen rüknü ise de, erkek ailenin hamisi olduğundan, ve zaten kadın erkekten zayıf olduğundan erkeğin hükmü daha ziyade nafiz olmak lâzım gelir. Ancak erkeğin bu tefevvuku meşverette reyî daha nafiz bulunmaktan ibaret kalıp, zevç ve zevce beyninde âmiriyet ile memuriyet farkı bulunmamalıdır; çünkü bu fark zevceyn beyninde müsavatsızlığı mucip olur, müsavatsız refakat ise mümkün olamaz.” (Şemsettin Sami, 1879: 52-53). Yazarın bu sözlerinden kadının zayıf, erkeğin üstün ve güçlü olduğu fikrini korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Şemsettin Sami, kadın-erkek eşitliğini sadece aile içerisinde emri uygulayan ile emri veren ayrımının olmamasını öne sürerek söz konusu etmektedir. Aksi halde aile içerisindeki eşitsizlik ailenin devam etmesini engelleyecektir.

4. İslam’da Kadın

Şemsettin Sami, Avrupalıların kadının Asya ülkelerinde içerisinde bulunduğu durumu İslâm’a yüklediklerini fakat bu durumun İslam dininden kaynaklanmadığını söyler. Yazar, İslâm ülkelerinde kadının eşya gibi kabul edilip kocasına bir mal, mülk veya esir sıfatıyla verildiğini söyleyen Avrupalılara cevabı şöyledir: “Din-i İslamın kadınlar hakkındaki riayeti, Kur’an-ı Kerim’in her bir emir ve nehyinde ‘müslimin’ ve ‘müslimat’, ‘müminin’ ve ‘müminat’ diye mezkur olup kadınların hiçbir şeyden müstesna ve mahrum bırakılmamalarından anlaşılır.” (Şemsettin Sami, 1879: 55) Kur’an-ı Kerim’in hem kadınlara hem de erkeklere hitap ettiğini söyleyen Şemsettin Sami, İslamiyet’in kadına verdiği değeri Hz. Ayyşe ve Hz. Fatma’nın siyasete ve askeriyeye müdahale etmeleri örnekleriyle açıklar. Yazar, Avrupalıların

kadınla ilgili İslam dinine bağladıkları kusurları çok eşlilik, örtünme, boşanma, esaret gibi dört başlık altında toplar ve sırayla bu konuları inceler.

4.1. Çok Eşlilik

Şemsettin Sami, risalesinde doğal ve sade bir hayat süren kavimlerde çok eşliliğin yaygın olmadığını ancak şehirde zengin bir hayat yaşayan kavimlerde çok eşliliğin yaygın olduğunu belirtir. Hiçbir toplumda kadının birden çok erkekle evlenmesinin onaylanmamasını erkeğin kuvvetli olması faktörüne bağlayan yazar daha da ileri giderek günümüzde patriyarkal sistem olarak adlandırılan erkek merkezli bir toplum yapısı içerisinde erkeklerin çok eşliliği onayladıklarını belirtir. “Erkekler daha kuvvetli olup, işlerin kâffesini kendi ellerine aldıklarından, kendileri istedikleri kadar karı almayı da tecviz etmişlerdir. Yoksa izdivaç demek bir erkek ile bir kadının akd-i refakat edip, hem insanların teselsül ve tenasül ve tekessürüne, hem birbirlerinin refah ve rahatla yaşamasına hizmet etmekten ibaret olduğu hâlde, bir erkeğin bir kadınla bu vechle irtibat hâsıl ettikten sonra, diğer bir karı ile de ayrıca akd-i refakat etmesi birinci karıdan ayrılması icap etmek lazım gelir.” (Şemsettin Sami, 1879: 60-61)

Fakat bir insanın birden fazla kişiye âşık olamayacağını ve iki kadınla evli olan erkeğin ancak bir karısını sevebileceğini diğerine ise uzak duracağını belirtir. Ayrıca yazar her iki kadının da kocasını diğer kadından kıskanacağını söyler. Böylece sevgi ve sadakat temelleri üzerine inşa edilen evlilik kurumunun oluşması zorlaşacaktır. “Erkeklere çok karı almak hakkını kazandırmak için, insanları tavuk ve koyuna benzetmek pek büyük bir haksızlıktır. İnsanlar için izdivaç yalnız bir ihtiyacı tabiiye ve nesli beşerin adem-i inkıtaf sebebine mebni olmayıp, başlıca iki mukaddes esas üzerine mebnidir, ki bunların biri aşk, ve diğeri aile teşkili arzusudur. İnsan her birini başka bir muhabbetle sevmek üzere, birkaç kişi sevebilir; lakin aşk denilen bir nevi muhabbetle bir şahıstan ziyade sevemez; bir erkek bir kadın severse, aynı vakitte diğer bir kadın daha sevmesi muhal olduktan maada, sevebilecek ve binaenaleyh maşukasına rekabet edebilecek kadınlara bir nefret nazarıyla bakmaması da mümkün değildir.” (Şemsettin Sami, 1879: 61-62)

Şemsettin Sami çok eşliliğin zararlarını sıraladıktan sonra yasaklanmasının getireceği sakıncalar üzerinde de durur. Dünyada herkesin bir aile kurarak mukaddes bir aşk ve muhabbet dairesi içerisinde yaşamak için evlenmediğini kimi adamların yalnızca doğal ihtiyaçlarını karşılamak için evlendiğini söyleyen yazar, cinsel isteği artıran sıcak iklim bölgelerinde erkeklerin tek eşle yetinemediklerini belirtir. Yazara göre çok eşliliğin yasaklanması gayri meşru ilişkilere yol açacaktır. Ayrıca yazar çocuğu olmayan kadınların, kocalarının çocuk sahibi olabilmesi için çok eşliliği gerekli görür.

Şemsettin Sami çok eşliliğin yararlarına ve zararlarına değindikten sonra İslam dininin çok eşliliğe bakış açısına değinerek İslâm dininden önce çok eşliliğin birçok kavimde yaygın olduğunu ve bu kavimlerde evlenilen kadın sayısının sınırlandırılmadığını İslâm'ın ise bu sayıyı dört kadınla sınırlandırdığını, çok eşliliği emretmediğini fakat tamamen de yasaklamadığını belirtir.

4.2. Örtünme ve Sosyal Hayatta Kadın

Şemsettin Sami, örtünme konusunda ise Avrupalıların kadınların örtünmesinin İslâm dini tarafından icat edildiğini söylemelerine karşı çıkar ve İslâm dininden önce de çeşitli milletlerde kadınların örtündüğünü belirtir. İslâm dininin kadınlara verdiği hakları tartışarak kadının birçok milletlerde olduğu gibi dış dünyaya kapalı bir hayat yaşamadığını, ırz ve namusunu muhafaza edecek sınırlar içerisinde serbest bırakıldığını belirtir.

Şemsettin Sami, İslâmiyet'in ilk devirlerinde kadınların dinî, siyasi ve hukuki işlerde söz sahibi olduklarını belirtir: “Kurân-ı Kerîm'in mesturiyet bahsinde tayin ettiği hudut Hazret-i Nebî ve Ashâb-ı Kirâmın kadınlarının en mühim mecalis ve mahafile girip, beyan-ı re'y etmelerine, her işe karışmalarına ve hatta muharebeye bile gitmelerine mâni olmadı. Hazret-i Ayşe'nin kendine mahsus bir tarik-i siyasi tutup, bir taraf reisesi olduğu, ve tarik-i siyasesiyle tarafını iltizam ve terviç için, bizzat muharebe ettiği tarihlerde mesturdur. Hâdis-i Nebevîyeden ekserisinin Hazret-i Ayşe, Hazret-i Fatma, Hazret-i Zeynep gibi kadınlar tarafından menkul olduğu ve binaenaleyh nisa-yı Müslimenin umur-ı diniye, umur-ı siyasiye ve umur-ı şer'iyede hizmet ve nüfuzları bulunmuş olduğu kabil-i inkâr değildir. Hulefa-yı Abbasiye zamanında Arap şiir ve musikisinin terakkisine başlıca kadınlar hizmet etmiştir.” (Şemsettin Sami, 1879: 74-75) Yazar zannedildiğinin aksine İslam kadınlarının toplumun her alanında yer aldığını belirtir, sözlerine İslam kadını ile Avrupalı kadınları karşılaştırarak devam eder ve İslam kadınının, Avrupalı kadına göre hak ve hürriyet bakımından çok daha iyi durumda olduğunu belirtir.

4.3. Boşanma

Örtünme konusundan sonra yazar boşanma konusunda da görüşlerini belirtir. Şemsettin Sami, İslâmiyet'in boşanmaya izin verdiğini söyledikten sonra boşanmanın zararları ve faydaları üzerinde durur. Yazara göre bir erkeğin karısını sebepsiz yere boşaması kadının kötü yola düşmesi ya da sefaletle sürüklenmesi gibi sonuçlar doğurabileceği için büyük bir haksızlıktır. Fakat boşanmanın yasaklanması da aynı derecede zararlıdır. Evliliği bir anlaşma ve birleşme olarak gören Şemsettin Sami ömür boyu sürecek birliktelikte çıkan geçimsizliklerde boşanmayı çıkar yol olarak görür: "Bu ittifakı eden şahseyin, yani zevc ile zevcenin tabiatları tevafuk etmezse, birbirinden hoşlanmazsa, geçinemezlerse o halde ne yapmak lazım gelir? Sabretmek mi? İnsana birkaç günlük, birkaç aylık ve nihayet birkaç senelik bir refikin uygunsuz tabiatı hakkında sabır ve tahammül tavsiye olunabilir; lakin beraberinde bir ömür geçireceği bir arkadaşın uygunsuzluğuna karşı sabır ve tahammül büyük bir me'yusiyettir. Birbirleriyle geçinemeyen ve sevişmeyen bir zevc ile zevcenin geçirdikleri ömür cehennem azabından beterdir. İnsanların böyle azaplardan tahliyesi için, talaktan başka çare yoktur." (Şemsettin Sami, 1879: 80-81) Mutsuz evliliklerde boşanmayı tek çıkar yol olarak gören Şemsettin Sami, böyle bir evliliğin sürdürülmesi halinde çocukların da kötü bir terbiyeyle yetişeceğini söyler. Ancak yazar sebepsiz boşanmaya da karşıdır. Kur'an-ı Kerim'in boşanmaya izin vermekle birlikte sebepsiz boşanmayı yasakladığını hatta kadını boşamayı gerektirecek sebepler oluştuğunda dahi kadının affedilmesini tavsiye ettiğini söyler. Görüldüğü üzere Şemsettin Sami hem fikrî hem de dinî yönden boşanmayı gerekli görür ancak boşama kararını vermeyi erkeğe bırakır.

4.4. Esaret

Bir sonraki bölümde kısaca esaret konusuna da değinen yazar, esaretin İslâm dininin icat ettiği bir şey olmadığını, eski milletlerin tümünde yürürlükte olan bir müessese olduğunu belirterek İslâm dininin esarete müsaade etmekle birlikte esareti emretmediğini söyler. Hatta İslâmiyet'te esir azat etmenin çok takdir edilen bir davranış olarak karşılandığını söyler.

5. Avrupa'da Kadın

Şemsettin Sami, *Kadınlar* risalesinin otuz bir ve otuz ikinci bölümlerinde Avrupa'da kadınların haklarını ve içerisinde buldukları vaziyeti irdeler. Avrupalı kadınlar haklarının tümüne sahip değildir. İslâmiyet'te kadınların eşlerini seçme özgürlüğü Avrupalı kadınlarda mevcut değildir. Avrupa'da kadınlar erkeklerden daha imtiyazlıymış gibi göründükleri halde gerçek böyle değildir. "Kadın Avrupa'da sedirde oturur, erkeklerin önünden geçer, her nevi teşrifatta takaddüm eder; sureta erkeklere müsavî değil, âdeta erkeklerden mümtaz görünür; lakin hakikatte hukuk-ı beşeriyenin ekserisinden mahrumdur. Avrupa'da kadın bir ufak çocuğa benzer, ufak çocuğu sedirde oturturlar, herkes kendisini muazzez, mükerrem tutar, herkes kendini sevmeye, okşamaya, hatırını kırmamaya çalışır; lakin bu imtiyazlar bir nümayıştan ibarettir; bîçare çocuğun hukuk-ı beşeriyeden hiçbir nasibi yoktur; kendisi âdeta meclisin bir oyuncağı, bir eğlencesidir. Eğlence, latife sırasında çocuk âdeta meclisin reisidir; herkes onu dinler. Ona söyler; lakin mühim ve ciddî bir söz sırası geldi mi, zavallı çocuk kimsenin kendisine kulak astığını göremez; ağzını açsa; derhal sustururlar. İşte Avrupa'da kadının da hâli budur; kadının hukuku da bundan ibarettir." (Şemsettin Sami, 1879: 89-90) Avrupa'da kadınlar erkeklerden üstünmüş gibi görünürken aslında tam tersine ona değer verilmez, onun düşünebileceği, fikir üretebileceği kabul edilmez ve adeta bir çocukmuş gibi muamele edilir. Kadının ciddi ve önemli işlerde söz hakkı yoktur.

Yazar eserin son iki bölümünde İslâm milletlerinin ilerlemesi ve uygarlaşabilmesi için kadınların içinde buldukları durumun iyileştirilmesinin lüzumu üzerinde durur. Fakat bu iyileştirme için Avrupa'yı taklit etmek yerine İslâm dininin ölçüleri içerisinde kadınların hak ve ödevlerinin tayin edilmesi gerekir. Şemsettin Sami'nin teklifi dönem içerisinde Ahmet Cevdet Paşa ve diğer gelenekçi-medeniyetçilerin savunduğu görüşlerle örtüşmektedir. Gelenekçi-medeniyetçiler tamamen batılılaşmak yanlısı değildirler. Medenileşmenin gelenekler etrafında gerçekleşmesini isterler.

Sonuç

Şemsettin Sami, *Kadınlar* risalesini Osmanlı Devletinde yenileşme ve değişimin hız kazandığı bir dönemde kaleme almıştır. Bu risalenin yazılma sebebi yazarın, bütün insanlar için hak ve hürriyetlerin konuşulduğu yıllarda, üzerinde durulması gereken bir mesele olarak kadın ve ona ait hakların kazandırılması konusuna olan inancıdır. Kadının en tabii haklarından biri de eğitimidir. Çünkü eğitim,

sadece bireysel olarak kadının durumunu iyileştirmeyecek, toplumun yükselmesi ve medenileşmesini de sağlayacaktır. Zira eğitilmiş kadın aynı zamanda iyi bir anne ve iyi bir eş olacaktır. Dolayısıyla toplumun temeli olarak görülen aile, eğitilmiş kadınlar sayesinde yükselecektir. Ailenin konumunun yükseltilmesiyle orantılı olarak toplumun ilerlemesi de sağlanmış olacaktır. Bunun için yapılması gereken ilk şey kadın eğitiminin öncelikli bir konuma alınmasıdır. Şemsettin Sami'ye göre eğitilmiş kadına haklarının da verilmesiyle toplumun medenileşmesi adına önemli eksiklerden biri tamamlanmış olacaktır.

Şemsettin Sami aile ve toplum hayatı içerisinde kadınıla erkeğin eşit haklara sahip olmasını, kadının cinsiyetine uygun işlerde çalışarak toplumun ekonomik ilerlemesine katkıda bulunmasını ve gerekli durumlarda hayatını kendi başına sürdürebilmesini teklif etmektedir. Eserin ilerleyen kısımlarında ise yazar Avrupalı kadınıla İslam kadını karşılaştırarak Batı'nın Osmanlı haremine saldırısına cevap verir. Bunun için de İslam kadınının toplum içerisindeki konumunu anlatarak İslamiyet'e çok eşlilik, örtünme, boşanma ve esaret konularında yöneltilen sorulara cevap vermiştir. *Kadınlar* risalesi bu içeriğiyle, Osmanlı Devletinin kadın konusunda izleyeceği programa önemli derecede yol gösterici olmuştur.

KAYNAKÇA

ARGUNŞAH, Hülya (2004). "Yirminci Yüzyılın Başlarında Uluslaşma Sürecinde Ulusalcı Yazarların Kadınıla İlgili Görüşleri", *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri*, Yeditepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul, C.1, s. 223-232.

ÇAHA, Ömer (1996). *Sivil Kadın (Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın)*, Konya: Vadi Yayınları.

ÇAKIR, Serpil (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

DURAKBAŞA, Ayşe (2002). *Halide Edip (Türk Modernleşmesi ve Feminizm)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ENGİNÜN, İnci (1978). *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası.

GÖLE, Nilüfer (1992). *Modern Mahrem (Medeniyet ve Örtünme)*, İstanbul: Metis Yayınları

Şemsettin Sami (1879). *Kadınlar*, İstanbul: Mihran Matbaası.

Şemsettin Sami (1880). "Ev İdaresi", *Aile*, S.1, s. 5-9.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1997). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.